

ŽVYNINIŲ ŠARVŲ PLOKŠTELĖS VILNIAUS PILIŲ TERITORIJOJE

PAULIUS BUGYS

Straipsnyje analizuojamos XIV a. pabaigos – XV a. pradžios žvyninių šarvų plokštelės iš Vilniaus pilių teritorijos. Ši dar menkai tyrinėta tema leidžia plačiau apžvelgti Vilniaus pilių ėgulos ir LDK kariuomenės šarvų konstrukciją bei raidą. Šarvų plokštelių analizė parodė, kad XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje kai kurie LDK karių naudoti šarvų elementai turėjo sąsają su to laikotarpio ir kiek ankstyvesniais Rytų slavų žemėse bei Vakarų Europoje naudotais šarvais. Taip pat aptikta ir analogų neturinčių žvyninių šarvų potipių, kuriuos tikriausiai galima sieti ir su vietiniais šarvų gamintojais.

Reikšminiai žodžiai: žvyniniai šarvai, viduramžiai, karyba, Vilnius.

The article analyses late 14th – early 15th-century scale armour plates from the grounds of the castles in Vilnius. This as yet poorly investigated topic allows a broader survey of the construction and development of the armour of the Vilnius castle garrisons and the GDL army to be made. The armour plate analysis showed that the armour elements used by some GDL warriors in the late 14th – early 15th century had ties to the armour used in the lands of the Eastern Slavs and in Western Europe at this time and somewhat prior to it. Scale armour subtypes, which have no analogies and can probably be associated with local armour manufacturers, were also discovered.

Keywords: scale armour, medieval, warfare, Vilnius.

IVADAS

Šio straipsnio tyrimo objektas – VŽP teritorijoje archeologinių tyrimų metu aptiktos žvyninių šarvų plokštelės. Darbo tikslas – visapusiškai išanalizuoti šioje teritorijoje aptiktas žvyninių šarvų detales, taip pat kiek įmanoma tiksliau jas tipologizuoti bei įvertinti šio šarvų tipo populiarumą tarp Vilniaus pilių ėgulos, palyginti ir įvertinti archeologinę medžiagą bendrame Europos šarvuotės kontekste. Pagrindiniai darbo šaltiniai yra Žemutinės ir Aukštutinės pilių teritorijoje vykusių archeologinių tyrimų ataskaitos bei Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų ir Lietuvos nacionalinio muziejaus fonduose saugomi radiniai.

VŽP teritorija, kurios nuolatiniai tyrimai vyksta jau nuo 1988 m., išsiskiria gausiu radinių kie-

kiu. Tarp daugybės įvairiausių buityje naudotų daiktų ir jų liekanų galima pastebėti ir ginkluotės elementų. Labai įdomi, bet kol kas lietuviškoje mokslinėje literatūroje netyrinėta radinių grupė yra šarvų plokštelės. Archeologinėje medžiagoje iš VŽP teritorijos galima išskirti tris skirtingus plokštelių šarvų tipus – lameliarą, kurio geležinės plokštelės tarpusavyje tvirtinamos odiniais dirželiais, brigantinas, kurių plokštelės prikniedijamos iš vidinės audinio (ar odos) pusės, bei žvyninius šarvus su plokštelėmis, išdėstytomis žvynų principu ir prikniedytomis ir/ar prisūtomis prie tekstilinio ar odinio pagrindo. Kai kurie šarvų tipai laikui bėgant keičia vieni kitus arba laiko atžvilgiu egzistuoja vieni šalia kitų.

Plokšteliniai šarvai – labai specifinė ir problemiška radinių grupė, kurią gana sunku analizuoti, nes kiekvienas šarvų tipas turi savotišką

plokštelių tvirtinimo būdą, kuris skirstomas ir į potipius. Taip pat labai varijuoja plokštelių forma, išgaubimas, kniedžių ir/ar skylių skaičius. Analizuojant paminėtas plokštelių variacijas išskiriami ir atskiri plokštelių variantai. Plokštelių skirstymas į tipus padeda ieškoti sąsajų su konkrečiu Europos regionu (ar keliais regionais), kuriame tam tikras tipas egzistavo. Skirstymas į potipius atliekamas atrenkant plokšteles pagal jų formą, dydį, kniedžių skaičių bei ornamentą. Visa tai suteikia papildomų žinių apie analizuojamo tipo vystymąsi ir tendencijas siauresniame regione. Plokštelių skirstymas į variantus vyksta analizuojant jų tvirtinimo elementų (šiuo atveju – kniedžių) išsidėstymą. Tai gali suteikti papildomos informacijos apie šarvų konstrukciją, o kartu užpildyti ir kitas plokštelių šarvų analizės spragas. Priklausomai nuo laikotarpio ar regiono gali kisti ir plokštelių šarvų konstrukcija, atsirasti pereinamųjų variantų. Nepaisant šių identifikavimo sunkumų, teisingai išanalizuota karių šarvuotė gali suteikti duomenų ne tik apie tai, kaip atrodė atitinkamo laikotarpio tam tikros valstybės ar etninės grupės karys, bet kartu duoti papildomos informacijos apie valstybės raidą ne tik kariniu, bet ir politiniu požiūriu. Žinant, kuo buvo ginkluoti ir kokius šarvus dėvėjo kariai, galima daryti išvadas apie valstybės karinį pajėgumą, kariuomenės modernumą, santykius su kaimyninėmis šalimis karinėje, prekybinėje ir kultūrinėje sferose. Šarvų analizės duomenys gali padėti suprasti ir kai kuriuos anuomet tiek savos, tiek ir priešų kariuomenės naudotus taktikos elementus. Valstybės ir visuomenės gebėjimas sėkmingai kariauti, greitai perimti karybos naujoves iš priešų, pritaikyti jas prieš juos pačius, sukurti savitą mūšio taktiką bei karo strategiją, adaptuojant šarvus bei ginklus prie savo ir priešų naudojamos taktikos, ginkluotės, esamų geografinių, klimatinėlių sąlygų, yra vienas svarbiausių valstybės kūrimosi ir sėkmingo egzistavimo elementų. Taigi šarvų kaip sudėtinės karo kultūros dalies analizė gali padėti suvokti daug neaiškių mūsų istorijos momentų.

Kaip jau minėta, vieną iš plokštelių šarvų tipų – žvyninius šarvus sudaro smulkios plokštelės, išdėstytos žvynų (arba kitaip – čerpių) principu ir priknydytos ir/ar prisiūtos prie pagrindo iš audinio ar odos. Paprastai žvyneliai būna stačiakampiai, plokštinės čerpės formos arba šiek tiek užapvalinta apatine dalimi. „Čerpinis“ plokštelių tvirtinimo būdas nepakito iki žvyninių šarvų naudojimo pabaigos – XVIII a. pradžios, kada populiarumą ėmė prarasti Abiejų tautų respublikos husarų naudotos koracinos. Skirtinguose regionuose įvairiais laikotarpiais šarvų plokštelės būdavo tvirtinamos skirtingai. Šiek tiek skirdavosi plokštelių forma. Įprastai ankstyviausieji žvynai būdavo prisiuvami prie laikančiosios medžiagos. Šiek tiek vėliau žvynelius imta kniedyti, dar vėliau atsirado ir siuvimo bei kniedijimo būdas, naudotas tam pačiam žvyneliui tvirtinti¹.

Žvyniniai šarvai žinomi nuo seniausių laikų. Ankstyviausieji šio tipo šarvai (tiksliau – jų imitacija) užfiksuoti Egipto faraono Amenhotepo II palaidojimo vietoje – prie medinių figūrėlių prikaltos bronzinės žvynų plokštelės (Медведев, 1959, 121). Europoje žvyniniai šarvai buvo gana populiarūs tarp romėnų legionų (*lot. – lorica squamata*), jie tikriausiai buvo perimti kovų su rytiniais Romos priešais metu. Vėliau ankstyviausiu neromėniškų žvynšarvių paminėjimu yra laikoma Geraldo Kambriečio (*Giraldus Cambrensis*) ataskaita apie 1171 metų gegužės 16 dieną danų vykdytą Dublino puolimą (Blair, 1958, 37). Jame minima, kad danai vilkėjo šarvus iš geležies plokštelių. Tiesa, iš šio aprašymo taip ir neaišku, kokio tipo šarvus nešiojo tuometiniai danų kariai, nes, be žvyninių, tai galėjo būti ir lameliario konstrukcijos šarvai, naudoti vikingų (Stjerna, 2004, 27–32). Nuo XIII a. vidurio šio tipo šarvus pradėdama naudoti ir Rytų slavų žemėse. Toks mažai judesius varžantis, ganėtinai elastingas, bet žymiai geriau saugantis kūną nei žiedmarškė šarvų tipas gana greitai tapo populiarus. Rusiški žvyniniai šarvai yra stačiakampio formos, pailgi arba kvadratiniai.

¹ Rusų tyrinėtojai šį tvirtinimo būdą kartais vadina „клепано-пришивной доспех“, bet kol kas šis terminas literatūroje nevertojamas.

Jiems, kaip ir aptiktiems Vilniaus pilių teritorijoje, būdingas vieno žvynelio krašto prisiuvimas ir kniedijimas. Rusų žemėse dominuoja kniedijimas viena kniede centre. XIII–XV a. datuojami žvyninių šarvų archeologiniai radiniai dominuoja kitų šarvų atžvilgiu. Rusų tyrinėtojo A. Kirpičnikovo duomenimis, jie sudaro 2/3 visų tuo laikotarpiu datuojamų šarvų (Кирпичников, 1976, 35).

Nors XIII a. vidurys oficialiai laikomas žiedmarškės „aukso amžiaus“ pabaiga ir plokštelių šarvų įsivyravimo pradžia, tačiau kol kas, XIII a., tokie šarvai dar yra retenybė. Žinomi tik pavieniai jų paminėjimai. Jau XIV a. žvyniniai šarvai pradėti naudoti plačiau, ypač Prancūzijoje. Tiesa, sunku suprasti, kokį konkrečiai plokštelinio šarvo tipą reiškia rašytiniuose šaltiniuose minimas terminas kirjė (*pranc. – cuirie*) (Blair, 1958, 38).

Gana gausi ikonografinė medžiaga leidžia manyti, kad šis šarvų tipas buvo gana dažnas. Vakarų Europoje žvyniniai šarvai buvo daromi iš geležies ar odos, išmirkytos verdančiame vaške, kur ji įgaudavo ypatingo tvirtumo. Dažnai juos nešiojo po siurko (*angl. (prancūzų kilmės) – surcoat²*), virš žiedmarškės, todėl kai kurioje ikonografinėje medžiagoje jie matomi kaip išlindusi šarvinio „sijono“ dalis. Beje, žvyninius šarvus galime pastebėti ir tik kaip „sijoną“, pritvirtintą prie kito tipo šarvų, arba kaip šalmo apsaugą (Blair, 1958, 37, 39–42).

TYRINĖJIMŲ ISTORIJA

Deja, tiek žvyninių, tiek kitokių šarvų detalės iš Lietuvos teritorijos kol kas nėra išsamiau tyrinėtos. Galima paminėti dar tarpukariu pasirodžiusį P. Šeštakauskio apžvalginio pobūdžio leidinį, skirtą europietiškių šarvų raidai (Šeštakauskas, 1936). Vėliau lietuviškoje medžiagoje šarvų tema plačiau nebenagrinėjama. Tikriausiai publikacijų šia tema nebuvimą lėmė ne tiek nesidomėjimas LDK karių šarvais, bet labiau archeologinės medžiagos trūkumas. Tik keletas apžvalginių straipsnių pasirodė A. Bumblausko knygoje „Senosios Lietuvos is-

torija. 1009–1795“ (Bumblauskas, 2007, 32–35, 84–89), taip pat vertėtų paminėti ir A. Liekio monografiją, skirtą lietuvių karybai (Liekis, 2002).

Nagrinėdami savo šalių medžiagą, apie LDK kariuomenės šarvus šiek tiek užsimena ir lenkų ginkluotės tyrinėtojai – A. Novakovskis, T. H. Orlovskis, Z. Žygulskis ir A. Nadolskis (Žygulski, 1975; Nadolski, 1979; Nowakowski, Orłowski, 1984; Nowakowski, 1994, 1998).

Tik prieš keletą dešimtmečių pradėjus intensyvesnius VŽP teritorijos tyrimus aptinkamos ir šarvų plokštelės. Apie kai kurias jų, aptiktas VŽP teritorijoje, yra užsiminta Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“ išleistuose straipsnių rinkiniuose (Vilniaus, 1989, 24; 2003, 77). Dėl archeologinės medžiagos stygiaus beveik nėra ir užsienio autorių darbų, nagrinėjančių šarvų detales iš dabartinės Lietuvos teritorijos. Vienintelis autorius, paminėjęs Vilniuje aptiktą šarvų plokštelę, yra baltarusių ginkluotės tyrinėtojas J. Bochanas (Бохан, 2008, 91).

Dėl lietuviškos literatūros trūkumo šiame straipsnyje daugiausia remiamasi užsienio autorių darbais, padedančiais orientuotis šioje archeologinėje medžiagoje. Plokštelių šarvų medžiagą gana išsamiai yra išstudijavę rusų mokslininkai (Рабинович, 1947, 65–97; Медведев, 1959; Кирпичников, 1971; 1976). Itin vertinga yra švedų archeologo B. Thordemano dvitomė monografija, skirta Visbio mūšyje žuvusių karių masinės kapavietės tyrinėjimams (Thordemann, 1939; 1940). Nors kapavietėje ir neaptikta būtent šio žvyninių šarvų tipo, bet autorius savo darbe padeda suprasti plokštelių šarvų konstrukcijos principus, todėl knyga iki šiol išlieka vienu svarbiausių leidinių, analizuojančių Europos plokštelių šarvus.

ARCHEOLOGINIAI DUOMENYS

Pirmasis žvyninės plokštelės fragmentas Vilniuje buvo aptiktas ne Žemutinės pilies teritorijoje, bet 1940 m. tyrinėjant Aukštutinę pilį³. Galbūt todėl, kad plokštelė yra gana sunykusi

² Ilgas, berankovis viršutinis rūbas, nuo XII a. dėvimas ir ant šarvų.

³ Elenos ir Vlodevičiū Holubovičiū tyrimų medžiaga, saugoma LNM, detalės be inventoriaus numerių.

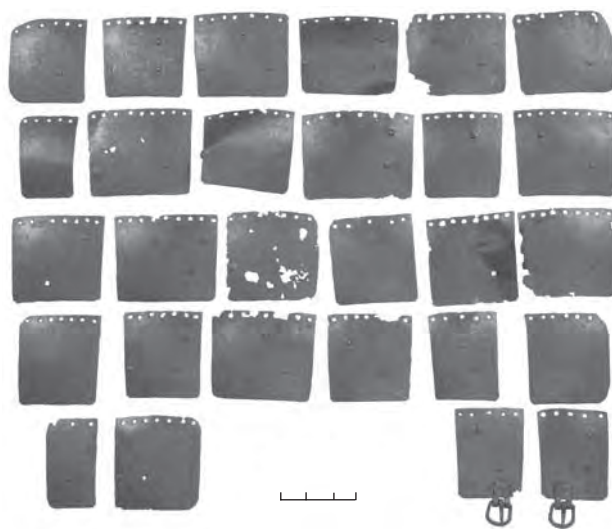
(gerai išlikęs tik prisiuvimo kraštas), ji nebuvo identifiukuota. Žvynelyje yra skylė, kuri tikriausiai atsirado iškritus kniedei ir veikiama korozijos išsiplėtė. Galima manyti, kad šioje plokštelėje galėjo būti daugiau nei viena kniedė, bet dėl prastos detalės būklės negalima tiksliai to nustatyti. Žvyninių šarvų plokštelių kraštas šarvuose gali būti prisiuvas tiek viršutinėje, tiek ir abiejose šoninėse kraštinėse. Kadangi ir kitų jau VŽP teritorijoje aptiktų plokštelių tiksli tvirtinimo kryptis nėra žinoma, todėl dėl aiškumo manysime, kad prisiuvas viršutinis plokštelių kraštas.

Analogiškos plokštelės dalis aptikta Valdovų rūmų D rūsio tyrimų metu (Kuncevičius, 1990š, 81), bet dėl blogos jos būklės kniedžių skaičiaus nustatyti neįmanoma, nes jos neišlikusios. Panaši plokštelė aptikta ir II oficinios tyrimų metu (Steponavičienė, 2006š, 216). Ši šarvo detalė yra 68 mm aukščio, 67 mm pločio, apirusi, beveik sunykusi jos prisiuvimui skirta skylių eilė, bet vis dėlto gerai matoma skylutė, kurioje yra buvusi jos tvirtinimo kniedė. Beveik analogiška detalė iškasta 2002 m. (Ožalas, 2003š, 257). Iš visų anksčiau išvardintų plokštelių ji išsilaikiusi geriausiai, nors kniedės vietoje taip pat likusi tik skylutė. Jos aukštis – 47 mm, plotis – 36 mm. Galime pastebėti, kad šios 4 plokštelės yra analogiškos stačiakampe savo forma, neįgaubtos ir gali būti, kad jos turėjo tiksliai po vieną kniedę, tvirtinančią jas prie odinio ar tekstilinio pagrindo, todėl jas būtų galima priskirti atskiram žvyninių šarvų potipiui. Tokių plokštelių analogijų aptinkama vakarinėje Rusijos dalyje, Baltarusijoje (Медведев, 1959, 127–129; Археология, 2001, 277–278).

Atliekant VŽP mažojo aptvaro, šiaurinės gynybinės sienos išorės tyrimus, rastos 34 žvyninių šarvų plokštelės. Iš jų 28 aptiktos šiaurės vakarų pusėje ir sudarė vieną komplektą (1 pav.) (Blaževičius, po 2009š, r. s. Nr. 826–853). Dauguma šio komplekto plokštelių buvo gerai išsilaikiusios ir sveikos, o keletas – beveik sveikos. Toks žvyninių šarvų detalių, sudariusių vieną šarvą, skaičius aptinkamas itin retai. Tokio tipo šarvuotės paplitimo areale daugiau plokštelių rasta tik vadinamajame „Daumanto mieste“ Pskove (120 vnt.) ir Nau-

garde, posadniko Onciforo Lukičiaus sodyboje (47 vnt.). Pskove aptiktos plokštelės buvo iš dalies apsilūdžiusios ir smarkiai paveiktos korozijos, todėl lyginti jas su žvyninių šarvų detalėmis iš VŽP teritorijos yra gana sunku. Vis dėlto pagal kniedžių skaičių ir skylių išsidėstymą Pskovo plokštelės galima priskirti panašiam tipui. Tai, kad ant dalies plokštelių krašto skylių nematyti, tikriausiai galima paaiškinti storu korozijos sluoksniu. Nors „Daumanto šarvų“ plokštelės gana panašios į vilnietiškasias, skiriasi jų datavimas – jos datuojamos XIII a. pabaiga – XIV a. pirmąja puse. Kaip nurodyta anksčiau, šarvų fragmentą iš Onciforo Lukičiaus sodybos sudarė 47 plokštelės, turinčios po vieną kniedę ir skylėtą kraštą prisiuvimui. Didžiąja dalį (33 vnt.) sudarė siauros plokštelės, panašios į aptiktas Vilniaus pilių teritorijoje. Naugardo žvyniniai šarvai datuojami XIV a. viduriu (Медведев, 1959, 131–132; Кирпичников, 1976, 35–36).

Prieš pradėdant šio komplekto plokštelių analizę, reikėtų pastebėti, kad beveik visos jos centre turi iškaltą išlinkimą. Vienpusiškai išlenktos tik trys siaurosios ir dvi panašaus pločio plokštelės su sagtelėmis. Taip pat derėtų pridurti, kad dauguma plokštelių yra silpnai išreikštos trapecijos formos, kuomet viršutinė ir apatinė pu-

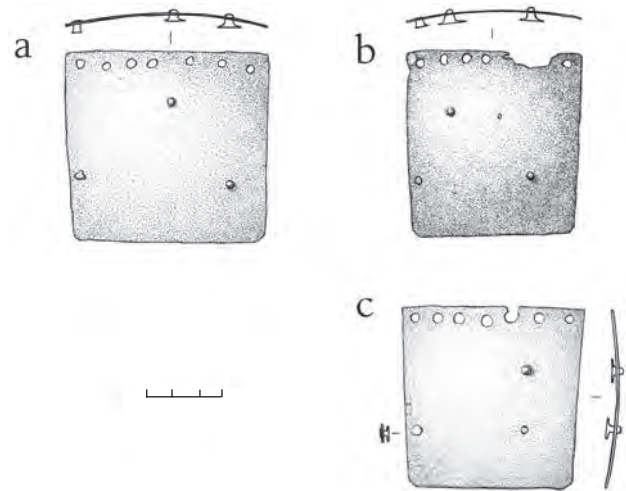

1 pav. 1. Žvyninių šarvų plokštelių komplektas. V. Abramausko nuotr.

sės viena nuo kitos skiriasi trimis ar keturiais milimetrais. Tollesnėje analizėje, įvardijant plokštelių ilgį, bus naudojami platesniojo krašto matmenys.

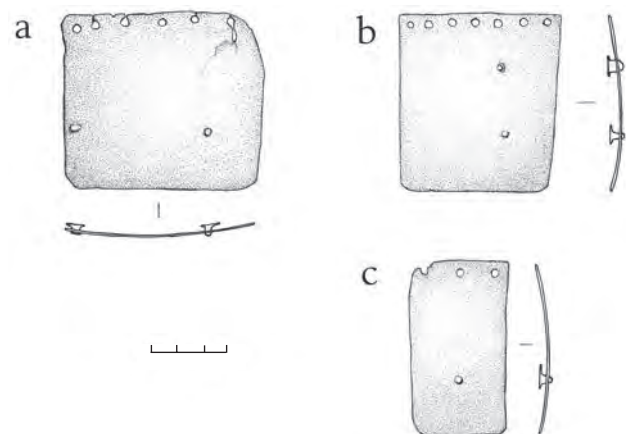
Šio komplekto plokšteles galima suskirstyti pagal kniedžių skaičių, kurios vienos plokštelėse išdėstytos panašiai, o kitose – skirtingai ir iš pirmo žvilgsnio gana chaotiškai. Toks skirtingas plokštelių kniedijimo būdas ganėtinai komplikuoja šarvo rekonstrukcijos galimybes. Kadangi aptiktos ne visos žvyninio šarvo plokštelės, gana sunku nors apytiksliai nustatyti jų išdėstymo būdą. Neaišku, kodėl skiriasi kniedžių skaičius plokštelėse, nežinoma, kuriomis plokštelėmis turėjo užsibaigti kraštai, o kurios turėjo dengti šarvų centrą ar viršų. Taigi, suskirsčius plokšteles pagal kniedžių skaičių bei ypatingesnius požymius, plokštelių aprašymą reikėtų pradėti nuo didžiausių pagal plotį ir turinčių daugiausia kniedžių (po tris) žvyninių šarvų plokštelių, kurių šiame komplekte yra vienuolika. Esant vienodam kniedžių skaičiui, plokštelių dydis gana svyruoja: ilgis – nuo 61 iki 90 mm, o aukštis svyruoja mažiau – nuo 68 iki 90 mm, dominuoja ilgesnės plokštelės. Kniedės plokštelėse išsidėsčiusios trejopai – dauguma plokštelių turi kniedes, išdėstytas „L“ raidės atspindžio (2:c pav.), taisyklingos „L“ (2:b pav.) ir taisyklingos „A“ raidės principu (2:a pav.). Daugumoje plokštelių kniedės išsidėsčiusios „L“ raidės atspindžio principu (6 vnt.), mažiau – taisyklingos „L“ (3 vnt.) ir „A“ (2 vnt.) raidės forma. Aprašant plokšteles, kurių kniedės išsidėsčiusios „L“ raidės principu, būtina patikslinti, kad viršutinė kniedė gali būti šiek tiek pakrypusi tiek į kairę, tiek į dešinę. „A“ ir „L“ raidės ar jos atspindžio principu išdėstytos kniedės sutvirtina du siuvasios linijos nesutvirtintus kraštus. Trimis kniedėmis papildomai sutvirtinus plokšteles palikta ir vietos plokštelių persidengimui. Visos išvardintos plokštelės turėjo dengti gretimą apatinę ir kairiąją nuo savęs plokštelę. Toks persidengimo principas galioja visoms plokštelėms su trimis kniedėmis, nepriklausomai nuo kniedžių išdėstymo principo.

Po dvi kniedes turi 6 komplekto plokštelės, tik vienoje jų kniedės išdėstytos vertikaliai (3:b pav.),

2 pav. Plokštelės su 3 kniedėmis. *M. Mieliausko pieš.*

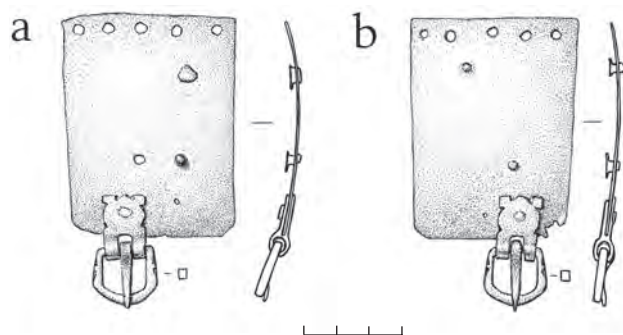
tu tarpu visos kitos – horizontaliai (3:a pav.). Plokštelių ilgis svyruoja nuo 71 iki 79 mm, plotis – nuo 66 iki 83 mm. Vienas iš šių žvynelių tarp horizontaliai išdėstytų kniedžių turi skylutę, kurios dydis sutampa su kniedės pločiu, todėl galima manyti, kad ši plokštelė kažkada turėjo tris kniedes, nors abejotina, ar tikrai tvirtinant šią plokštelę reikėjo tiek kniedžių. Tokio kniedžių tankumo nepastebima ir tarp kitų plokštelių. Pagal kniedžių išdėstymą galima pasakyti, kad daugumos plokštelių persidengimo būdas turėjo būti analogiškas plokštelėms su trimis kniedėmis, t.y. jos taip pat turėjo dengti gretimą apatinę ir kairiąją nuo savęs plokštelę.

3 pav. Plokštelės su 2 ir 1 kniede. *M. Mieliausko pieš.*

Tarp 8 plokštelių su viena kniede viena yra prastokos būklės – apirusi ir skylėta, todėl negalima griežtai teigti, kad ji turėjo tik vieną kniedę. Be to, išlikusi šios plokštelės kniedė yra prie pat dengiančiojo krašto, taigi korozijos pažeistose skylėtose vietose galėjo būti dar viena arba net dvi kniedės. Plokštelių aukštis svyruoja nuo 71 iki 72 mm (siaurųjų – nuo 40 iki 55 mm), plotis – nuo 61 iki 72 mm. Nustatyti plokštelių su viena kniede persidengimo būdą gana sunku, kadangi dalies kniedės nuo centro šiek tiek pasislinkusios į kairę pusę, o trijų siauresniųjų detalių išdėstytos beveik centre. Būtų logiška manyti, kad kniedės išdėstytos arčiau dengiančiojo krašto, nes jį sustvirtinus kniede nesutvirtintą kraštą turėtų prispausti kitos detalės dengiantysis kraštas. Vadovaujantis šiuo principu būtų galima manyti, kad du žvyneliai dengė apatinę ir kairę nuo savęs plokštelę. Dar dvi tokių pat plokštelių kniedės taip pat pasislinkusios į kairę pusę, bet abejonių dėl analogiško prieš tai išvardintoms plokštelėms rišimo būdo kelia užapvalinti dešiniojo krašto kampai. Paprastai žvyninių šarvų plokštelių dengiamojo krašto kampai būdavo panašiai užapvalinami, todėl galima manyti, kad šios plokštelės, be apatinės, turėjo dengti ir dešinę nuo savęs detalę. Panašu, kad dešinysis dengimo principas galioja ir dviem likusioms siauresioms plokštelėms.

Įdomiausios šiame komplekte yra dvi plokštelės su pritvirtintomis sagtelėmis ir turinčios po dvi kniedes (4 pav.). Viena turi apvalią skylutę, kurioje tikriausiai galėjo būti kniedė ir tokiu būdu sudaryti „L“ formos kniedijimo struktūrą. Šių

4 pav. Plokštelės su sagtelėmis. *M. Mieliausko* pieš.

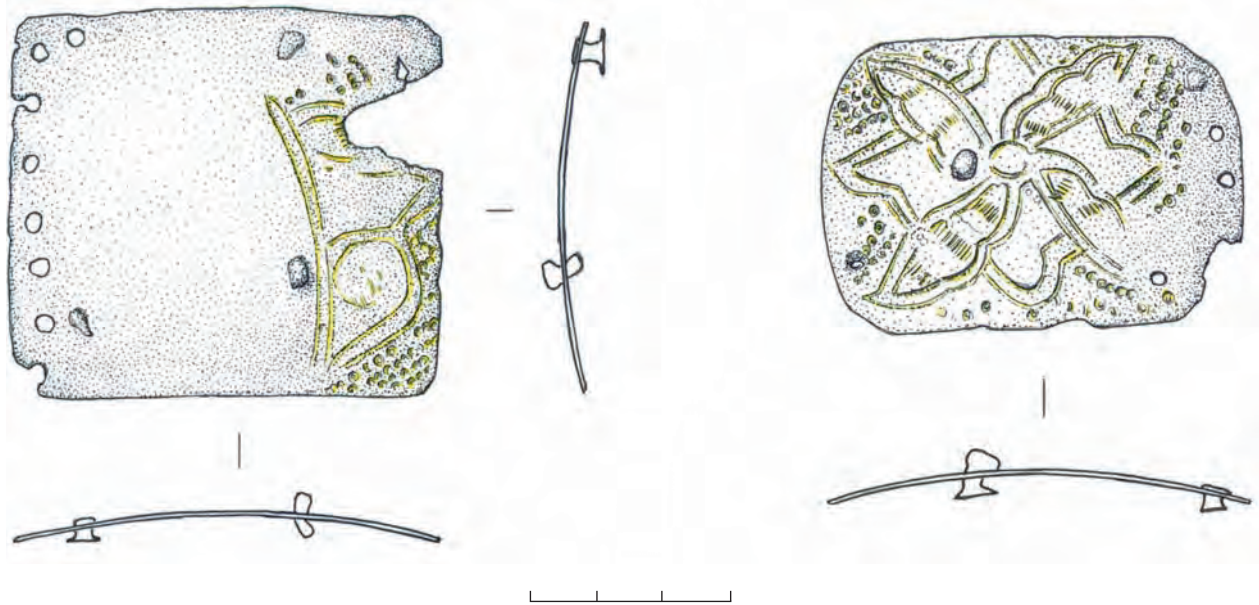
plokštelių dydis yra 53x70 ir 55x71 mm. Abiejų sagtelių dydis vienodas – 20x20 mm. Plokštelių išlenkimas, kaip jau minėta skyriaus pradžioje, vienisipusis, ir tai visai logiška, numanant, kad jos galėjo būti naudotos šarvui susegti.

Tame pačiame plote aptikta, tačiau priklausanti ne komplektui, žvyninių šarvų plokštelė yra 72 mm aukščio ir 29 mm pločio, taigi – gana siaura, turinti tik dvi skylutes prisiuvimui. Vienas užapvalintas jos kraštas liudija ją buvus kraštine plokštele su viena kniede. Šalia kniedės yra skylutė, kuri tikriausiai atsirado kiek vėliau, nei šarvai buvo pagaminti, nes tokioje siauroje plokštelėje antra kniedė praktiškai jokios reikšmės stabilumui neturėtų. Taip pat derėtų pastebėti, kad ši plokštelė yra visiškai plokščia, kaip ir keletas jau anksčiau aprašytųjų (Blaževičius, po 2009š, r. s. Nr. M. 589).

Dar viena pavienė plokštelė yra išgaubta ir gana didelė – 66 mm aukščio ir 57 mm pločio, bet turinti dvi kniedes (Blaževičius, po 2009š, r. s. Nr. M. 1472). Po dvi kniedes turėjo būti ir dar dviejose plokštelėse iš šiaurės rytų korpuso išorės. Deja, kniedės iškritusios, bet jų tvirtinimo vietas rodo dvi skylutės, esančios abiejose plokštelėse. Detalės yra beveik vienodo dydžio (aukštis – 66 mm, plotis – 60 ir 58 mm) (Blaževičius, po 2009š, r. s. Nr. M. 1326, 1615). Paskutinis pavienis žvynelis iš šios teritorijos turi tris kniedes ir yra 59 mm aukščio bei 78 mm pločio (Blaževičius, po 2009š, r. s. Nr. M. 1271). Šios detalės, kaip dauguma žvyninių šarvų plokštelių, yra išgaubtos centre, taigi tipologiškai panašios į daugumą iš aprašytojo komplekto.

5 pav. Kraštinė plokštelė. *V. Abramausko* nuotr.

6 pav. Ornamentuotos, paausuotos plokštelės. M. Mieliausko pieš.

Dar viena, tikriausiai kraštinė, plokštelė aptikta tyrinėjant plotą tarp rytinio korpuso ir Gedimino kalno. Tai – keturkampė plokštelė (aukštis – 63 mm, plotis – 58 mm), turinti vieną kniedę ir dvi skylutes prisiuvimui (5 pav.). Šis šarvų žvynelis plokščias, užapvalintu kraštu, leidžiančiu jį priskirti prie kraštinių šarvo plokštelių (Ožalas, po 2009š).

Išpūdingiausia ir jau visai kitokiam nagrinėjamų šarvų potipiui galima priskirti dvi 1995 m. Senojo arsenalo kieme aptiktas plokšteles (6 pav.) (Merkevičius, 1995š, 44). Siauresnioji išsiskiria kniedžių išdėstymu. Ji turi dvi kniedes, kurių viena yra beveik centre, panašiai kaip ir siaurųjų plokštelių su viena kniede, bei vienpusiškai išlenkta. Antroji daro šia plokštelę išskirtinę, nes įkalta prisiuvimo linijos gale. Platesniosios išgaubimo forma sutampa su daugumos jau aprašytųjų plokštelių – išgaubta centre. Šis žvynelis turi 3 kniedes, išdėstytas „L“ raidės principu. Vis dėlto pagrindinis itin svarbus požymis, skiriantis jas nuo kitų žvyninių šarvų plokštelių, yra ornamentas bei auksavimo žymės. Visą siauresniosios plokštelės plotą dengia iškaltas augalinis ornamentas, tuo tarpu didesniosios paviršius ornamentuotas tik iš dalies. Pastarosios papuošimas panašus į augalinį

mažesniosios plokštelės ornamentą, užsibaigiantį kreiva linija, todėl galima manyti, kad didžioji turėjo būti vientiso, šarvus dengiančio augalinio ornamento kraštinė dalis. Tokios plokštelės yra unikalios, nes atrodo, kad niekur daugiau tokio tipo ornamentuotų ir paausuotų žvyninių šarvų plokštelių analogų neaptikta.

INTERPRETACIJA

Vilniaus pilių teritorijoje aptiktas žvyninių šarvų plokšteles pagal kniedžių skaičių galima suskirstyti į tris potipius – turinčias po 1, 2 ar 3 kniedes, į tris variantus pagal kniedžių išsidėstymą – „A“, „L“ ir „L“ atspindžio. Taip pat galime pastebėti, kad kai kurios plokštelės yra visiškai plokščios, neišgaubtos, o kai kurios turi užapvalintą kraštą. Iš bendro konteksto išsiskiria plokštelės su sagtelėmis ir ornamentuotos, paausuotos.

Kaip matėme iš nagrinėto šarvų plokštelių komplekto pavyzdžio, šarvų plokštelės, turinčios skirtingą kniedžių skaičių bei jų išsidėstymą, galėjo būti tvirtinamos tuose pačiuose šarvuose, tačiau nebūtinai turi reikšti, kad egzistavo ir tiek pat šarvų potipių. Tiesa, kaip matėme iš Onciforo

Lukičiaus sodyboje aptiktų žvyninių šarvų detalių, šarvus gali sudaryti ir vieno potipio plokštelės. Sunku pasakyti, kaip buvo išdėstytos mūsų nagrinėto komplekto plokštelės, nes jos galėjo dengti tiek skirtingas šarvų vietas, tiek būti tvirtinamos viena šalia kitos, kai siauresnioji užpildo tuščią tarpą šarvų krašte, atsiradusį dėl „čerpinio“ žvynelių išdėstymo. Žinoma, negalima atmesti ir varianto, kad aprašytasis 28 plokštelių kompleksas nebūtinai turėjo priklausyti vieniems šarvams.

Taip pat gana sunku nustatyti, kodėl dalis žvynelių visiškai neišgaubti, o yra plokšti. Galime pastebėti, kad, nepaisant jų pločio, visos 6 plokštelės turi po vieną kniedę. Po vieną kniedę turi ir žvyneliai užapvalintu kraštu, kuris tarsi rodytų, kad ši plokštelė turėtų būti naudojama šarvų kraštui užbaigti, nes užapvalintą kraštą dengti kita plokšte gana nepatogu. Tiesa, sunku pasakyti, kokią konkrečiai kraštą užbaigdavo šio varianto plokštelės, nes iki šiol neaišku, koku tiksliai kampu buvo tvirtinamos žvyninių šarvų plokštelės. Galime tik numanyti, kad jos negalėjo būti tvirtinamos siuvimo linija žemyn, nes toks tvirtinimas galėtų gerai saugoti nuo smūgių iš apačios, kurie būna ne itin dažni, taip pat šiai versijai prieštarauja tradiciniai žvyninių šarvų vaizdavimo būdai. Plokštelių galimybę tvirtinti siuvamąja eilute šone tarsi patvirtina dvi detalės su sagtelėmis. Šarvų „liemenė“ turėjo būti segama vertikaliai, nepriklausomai nuo to, ar susegimas buvo nugaroje, šone, ar priekyje. Šarvinio „sijono“ prisegimo versijai prieštarautų šių plokštelių išlenkimas, nes tvirtinimo detalių išgaubimas neturi jokios reikšmės.

Iš visų Vilniaus pilių teritorijoje aptiktų plokštelių išsiskiria ornamentuotos ir paaukuotos, visiškai neturinčios analogų tarp žvyninių šarvų detalių. Tokių plokštelių egzistavimas rodo, kad šio tipo šarvai buvo naudojami ir kilmingų bei itin turtingų žmonių. Vilniaus pilių teritorijoje aptiktas ir analogų neturinčias šias dvi plokšteles būtų galima laikyti priklausiusias prabangiems šarvams. Jose iškaltas smulkus augalinis ornamentas kartu su kitomis plokštelėmis turėjo sudaryti labai puoštą paaukuotų šarvų vaizdą. Galbūt prabangių šarvų pasirodymą galima sieti ir su tuo, kad nuo

XV a. pilis įgauna ir reprezentacinę funkciją, čia reziduojantis didysis kunigaikštis Vytautas turi savo dvarą (Kitkauskas, 1989, 18). Tiesa, šios dvi plokštelės aptiktos sunkiai datuojamame sluoksnyje ir tiksliai nustatyti jų naudojimo laiką labai sunku, bet pagal formą jas būtų galima priskirti būtent minėtam laikotarpiui. Be to, XIV a. antrosios pusės – XV a. pradžios situacija Vilniuje gana įtempta – pilys ne kartą buvo šturmuojamos. Dar 1365 m. kryžiuočiai, vadovaujami didžiojo magistro Vinricho fon Kniprodes, kartu su Ldk Kęstučio sūnumi Butautu puola Vilnių ir jį sudegina. Pilys lieka nepaimtos (Vygandas Marburgietis, 1998, 131). Vilnius buvo puolamas ir 1375, 1377 bei 1382 m. Vėliau, vykstant Vytauto ir Jogailos tarpusavio kovoms, Vilnius puolamas 1387 m. Minima, kad tuo metu Žemutinėje pilyje buvo lietuvių, o aukštutinėje – lenkų įgula (Vijūkas-Kojelavičius, 1988, 306). 1390 m. Vytautas su žemaičiais, kryžiuočiais bei jų svečiais vėl įsiveržia į Vilnių. Po penkių savaičių apgulties sudeginama Kreivoji pilis. 1394 m. Teutonų ordino riteriai organizuoja didžiulį žygį į Vilnių, pilys nukenčia, bet taip ir lieka neužimtos (Vygandas Marburgietis, 1998, 208). Ordino riteriai, vadovaujami didžiojo komturio Vilhelmo fon Helfenšteino, kartu su Švitrigaila Vilnių puola ir 1402 m. (Gudavičius, 1999, 205). Visi šiuo laikotarpiu vykę pilies šturmai baigėsi nesėkmingai – pilis taip ir nebuvo užimta. Šis faktas leidžia drąsiai teigti, kad aprašytosios plokštelės tikrai turėjo priklausyti įgulai, o ne puolėjams. Beje, antpuolių pėdsakai pastebimi ir VŽP archeologinėje medžiagoje – tuo laikotarpiu datuojamuose sluoksniuose aptinkama nemažai arbaletų strėlių antgalių (Blaževičius, po 2009š, r. s. Nr. M. 918, 1027, 1060, 1435, 1465, 1466, 1467, 1487, 1652), bombardų sviedinių (Blaževičius, po 2009š, r. s. Nr. Ad. 7, 9, 11, 21, 34, 35, 56). Taigi gana didelis skaičius šarvų plokštelių, datuojamų XIV a. pabaiga – XV a. pradžia, gali būti būtent šių įvykių atgarsis. Šį datavimą taip pat patvirtina gana gausūs numizmatiniai radiniai – Vytauto ir Jogailos denarai, Prahos grašiai, Aukso ordos monetos bei jų falsifikatai (Blaževičius, po 2009š, monetos Nr. 90–101, 118–130).

IŠVADOS

1. Galima išskirti penkis žvyninių šarvų plokštelių potipius, tris – pagal kniedžių skaičių (turinčias po 1, 2 ir 3 kniedes). Atskiriems potipiams priskiriami žvyneliai su sagtelėmis bei ornamentuoti.

2. Plokštėlės su 2 kniedėmis yra dviejų variantų – kniedės išdėstytos horizontaliai bei vertikalčiai.

3. Plokštelių su 3 kniedėmis pagal kniedžių išsidėstymą išskirti trys variantai – „A“, „L“ ir „L“ atspindžio.

4. Vienas iš populiariausių šarvų tipų XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje Vilniaus pilių teritorijoje buvo žvyniniai. Didelį jų kiekį galima sieti su šiuo laikotarpiu vykusiomis Vilniaus pilių apgultimis ir dėl to padidėjusiu įgulos skaičiumi.

5. Kai kurios šarvų plokštėlės turi tiesioginių analogų Rytų slavų žemėse.

6. Kai kurie žvyninių šarvų potipiai, aptikti Vilniuje, remiantis ikonografijos duomenimis, galėjo būti žinomi ir Vakarų Europoje.

7. Ornamentuotų ir paaukuotų plokštelių egzistavimas rodo, kad šis šarvų tipas buvo naudojamas ne tik eilinių karių, bet galėjo būti dėvimas ir kilmingų bei itin turtingų žmonių.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Blair C., 1958 – European armour, circa 1066 to circa 1700. Batsford (London), 1958.

Blaževičius P., po 2009š – Vilniaus žemutinės pilies teritorijos LDK valdovų rūmų rytinio ir šiaurinio korpusų prieigų archeologinių tyrimų 2006, 2007 m. ataskaita (ataskaita ruošinama).

Bumblauskas A., 2007 – Senosios Lietuvos istorija. 1009–1795. Vilnius, 2007.

Gudavičius E., 1999 – Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius, 1999.

Kitkauskas N., 1989 – Vilniaus pilys: statyba ir architektūra. Vilnius, 1989.

Kuncevičius A., 1990š – Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos 1990 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. 1990, LIIR, Nr. 1796.

Liekis A., 2002 – Lietuvių karyba ir ginkluotė (iki 1940 m.). Vilnius, 2002.

Merkevičius A., 1995š – Žemutinės pilies teritorija.

Senojo arsenalo kieme tiestos kanalizacijos griovio kasimo darbų priežiūros ataskaita. 1995, LIIR, Nr. 2499.

Nadolski A., 1979 – Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu. Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1979.

Nowakowski A., 1994 – Arms and Armour in the Medieval Teutonic Order's State in Prussia. Łódź, 1994.

Nowakowski A., 1998 – Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450–1500. Toruń, 1998.

Nowakowski A., Orłowski T. H., 1984 – Dwa przedstawienia uzbrojenia bałtyjskiego w średniowiecznej plastyce figuralnej z ziem polskich // Archeologia. Toruń, 1984. T. VIII.

Ožalas E., 2003š – Vilniaus žemutinės pilies teritorija. Pietinio, Rytinio ir Vakarinio korpusų prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita. 2003, LIIR, Nr. 4031–4036.

Ožalas E., po 2009š – Vilniaus žemutinė pilis. Pietinio korpuso prieigų archeologiniai tyrimai į rytus nuo Valdovų rūmų 2004–2006 m. (ataskaita ruošinama).

Steponavičienė D., 2006š – Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. II oficinios (Dvariškių rūmų) 2003–2005 m. archeologinių tyrimų ataskaita. 2006, Pilių tyrimo centro Archyvas, B. 401a.

Stjerna N., 2004 – En stäppnomadisk rustning från Birka // Fornvännen. Stockholm, 2004. Årgång 99, p. 27–32.

Šestakauskas P., 1936 – Šarvai: šarvų, skydų ir pentinų trumpa istorinė apžvalga. Kaunas, 1936.

Thoredman B., 1939 – Armour from the Battle of Wisby 1361. Uppsala, 1939. T. 1.

Thordeman B., 1940 – Armour from the Battle of Wisby 1361. Uppsala, 1940. T. 2.

Vijūkas-Kojelavičius A. 1988 – Lietuvos istorija. Vilnius, 1988.

Vilniaus, 1989 – Vilniaus žemutinės pilies rūmai. Vilnius, 1989. T. 1. 1988 metų tyrimai.

Vilniaus, 2003 – Vilniaus žemutinės pilies rūmai. Vilnius, 2003. T. 5. 1996–1998 metų tyrimai.

Vygandas Marburgietis, 1999 – Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius, 1999.

Żygulski Z., 1975 – Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu. Warszawa, 1975.

Археалогія, 2001 – Археалогія Беларусі. Мінск, 2001. T. 4.

Бохан Ю. М., 2008 – Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV – канцы XVI ст. Мінск, 2008.

Кирпичников А. Н., 1971 – Доспех и комплекс боевых средств IX–XIII вв. Ленинград, 1971.

Кирпичников А. Н., 1976 – Военное дело на Руси в XIII–XV вв. Ленинград, 1976.

Медведев А. Ф., 1959 – К истории пластинчатого доспеха на Руси // Советская археология. Москва, 1959. № 2, с. 119–134.

Рабинович М. Г., 1947 – Из истории русского оружия IX–XV вв. // Труды института этнографий имени Н. Н. Миклухо-Маклая. Москва–Ленинград, 1947.

SANTRUMPOS

LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas
VŽP – Vilniaus žemutinė pilis

SCALE ARMOUR PLATES ON THE GROUNDS OF THE CASTLES IN VILNIUS

Paulius Bugys

Summary

Three different types of armour with small plates can be distinguished in the archaeological material from the grounds of the castles in Vilnius. This article discusses one of them, scale armour. This type of armour consists of small plates arranged on the scale (or roof tile) principle and riveted and/or sewn to a textile or leather base. Usually the scales have a rectangular or flat roof tile shape that is rounded at the bottom. The ‘roof tile’ method of attaching these small plates did not change to the end of the use of scale armour. The armour plates were attached differently at various times in different regions. The shape of the plates also differed somewhat. Usually the earliest scales were sewn to the base material. Somewhat later the scales began to be riveted and then a sewn and riveted method appeared for fastening these scales. The scales discovered in Vilnius were attached using this last method.

During the period in question, scale armour is known in both the lands of the Eastern Slavs, where they have also been recorded archaeologically, and in Western Europe, where they are known only from iconography. Therefore it is possible to compare them archaeologically only with plates discovered to the east of Lithuania.

In excavating the grounds of the castles in Vilnius, besides 10 isolated scale armour plates, a set of 28 scales was also discovered. Thus, the total number of scale plates found at the castles in Vilnius is exceeded only by the number of such plates discovered archaeologically in

Veliky Novgorod and Pskov. Nevertheless, some plates from Vilnius are unique and have no analogy, thus adding new subtypes to the scale armour type. Plates with three rivets, those with small buckles, and decorated, gilded plates, which attest to the popularity of such armour among persons of noble birth, can be called exceptional. In all, five different subtypes and five variants can be distinguished among investigated armour plates.

In Vilnius Lower Castle, this armour type should be dated to the late 14th – first half of the 15th century. It is possible to explain the large concentration of scale armour plates during the period in question due to the intense military conflict in Vilnius at that time.

Translated by A. Bakanauskas

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The set of scale armour plates. *Photo by V. Abramauskas.*

Fig. 2. Plates with three rivets. *Drawing by M. Mieliauskas.*

Fig. 3. Plates with one or two rivets. *Drawing by M. Mieliauskas.*

Fig. 4. Plates with small buckles. *Drawing by M. Mieliauskas.*

Fig. 5. A border plate. *Photo by V. Abramauskas.*

Fig. 6. Gilded decorated plates. *Drawing by M. Mieliauskas.*